

Studi Cirillometodiani. Nel 1150° anniversario della missione tra gli Slavi dei santi Cirillo e Metodio, a cura di Krassimir STANTCHEV e Giorgio ZIFFER, Biblioteca Ambrosiana – Bulzoni editore, Roma 2015., 305 str.

Zbornik radova *Studi Cirillometodiani* sa skupa koji je održan u Rimu u rujnu 2013. godine posvećen je 1150. obljetnici misije svetih Ćirila i Metoda među Slavenima. Tim je skupom njegov organizator, Odjel za slavistiku Akademije Ambrosiana, uz obilježavanje obljetnice ćirilometodske misije odao i počast talijanskomu slavistu Riccardu Picchiju, koji je preminuo 2011. godine. Radovi u zborniku pisani su talijanskim i ruskim jezikom sa sažetima na engleskom, ruskom ili talijanskom jeziku. Uredili su ga Krassimir STANČEV i Giorgio ZIFFER, a objavila Bibliotheca Ambrosiana. U sadržaju se nalazi 14 tekstova, tj. 12 priloga raspoređenih u tri sekcije izlaganja: I. *Constantino-Cirillo e Metodio nella tradizione letteraria*, II. *La questione dell'alfabeto presso gli Slavi* i III. *Miscellanea Slavica*. Na kraju zbornika nalazi se iscrpan indeks imena.

Nakon uvodne riječi koju je napisao Francesco BRASCHI, ravnatelj Odjela za slavistiku Akademije Ambrosiana u Milanu slijedi predgovor urednika u kojem se opisuju događanja studijskoga dana i okrugloga stola.

Uvodne članke zbornika napisali su Pavel AMBROS i Ol'ga SEDAKOVA. Pavel AMBROS u članku *La tradizione cirillometodiana: un'idea nazionale, politica o religiosa?* osvrće se na suvremene interpretacije ćirilometodske tradicije te ih postavlja u odnos prema nacionalnim, političkim i vjerskim ideologijama. Interpretacije imaju jednu zajedničku značajku: međupovezanost ćirilometodske tradicije s lokalnim i univerzalnim identitetima Crkve i društva. Posebno se ovaj navod odnosi na stvaranje identiteta u suvremenom razdoblju, u čehoslovačkoj i sovjetskoj ideologiji u 20. stoljeću. Autor govori i o pokušajima komunističkih vlasti da manipuliraju ćirilometodskom tradicijom u svrhu izvirgavanja nacionalnoga, kulturnoga i duhovnoga identiteta. U daljnjem tekstu autor se osvrće na mjesto ćirilometodske tradicije unutar crkvene i društvene stvarnosti, te napominje kako se ona često prikazivala kao kontradiktorna, ali istovremeno i kao interaktivna, s naglascima na vjeroispovijesti, inkulturaciji i ekumenizmu, univerzalnim vrijednostima istočne i zapadne crkvene tradicije i sl. Sveti Ćiril i Metod proglašeni su u Katoličkoj crkvi suzaštitnicima Europe, te se njihov

lik i djelo poistovjećuje s djelom apostola, što im daje posebno mjesto unutar kršćanskoga kulta i posebno značenje njihovu liku za kršćansku uljudbu slavenskih naroda i zemalja. Ambrosov članak izvrstan je teološki i sociološki doprinos suvremenu istraživanju fenomena ćirilometodske tradicije u Europi postkomunističkoga i posttranzicijskoga razdoblja.

O. SEDAKOVA članak na ruskom jeziku pod naslovom *Церковно-славянский язык в русской культуре: наследие Кирилла и Мефодия* temelji na dvjema zanimljivim postavkama koje navodi na početku izlaganja. Prva je da crkvenoslavenski i staroslavenski jezik u ruskoj kulturnoj tradiciji nisu identični, već se crkvenoslavenski jezik upotrebljava u Ruskoj pravoslavnoj crkvi, a formiran je i u upotrebi od 18. stoljeća. Druga je postavka da se kult svetih Ćirila i Metoda u Ruskoj pravoslavnoj crkvi, premda prisutan u liturgijskoj i općecrkvenoj stvarnosti od ranijih vremena, počinje širiti tek u posljednjim desetljećima. Autorica se posebno osvrće na odnos ruskoga i crkvenoslavenskoga jezika u modernoj kulturi te se dotiče problematike prevođenja crkvenoslavenskih tekstova na ruski jezik. Pogotovo se to odnosi na sličnost između crkvenoslavenskih i ruskih riječi koje nerijetko imaju sasvim različito značenje, što u prevođenju pridonosi zbrci i nerazumijevanju.

Prva sekcija članaka naslovljena je »Constantino-Cirillo e Metodio nella tradizione letteraria« (Konstantin Ćiril i Metod u književnoj tradiciji) i započinje člankom Giorgia ZIFFERA *Constantino-Cirillo e Metodio nella tradizione letteraria*. Članak je podijeljen u dva dijela: u prvome se napominje važnost vrednovanja književne tradicije istočnoga kršćanstva i latinsko-germanskoga srednjovjekovlja kako bi se ispravno razumio značaj i kompozicija starijih crkvenoslavenskih djela posvećenih svetim Ćirilu i Metodu, a u drugome autor na temelju navedenih postavaka istražuje povezanost kasnije pisane tradicije s prethodnom – crkvenoslavenskom. Posebno se pritom osvrće na djelo kijevskega metropolita Hilariona *Slovo o zakone i blagodati*. Na temelju ranijih istraživanja ove tematike, autor ističe blisku i važnu povezanost kritike teksta, jezične analize i hermeneutičke interpretacije u svrhu novih istraživanja pisanih djela o svetom Ćirilu i Metodu.

Harvey GOLDBLATT u članku *Fortuna della tradizione Cirillo-metodiana nella Slavia Ortodossa* prikazuje dva različita historiografska pristupa ćirilometodskoj tradiciji, koje naziva tehničkim izrazima invarijan-

te i varijante (*invarianti* i *varianti*). Riječ je o načinima na koji su se ćirilometodska tradicija i ideja usadile u različita povijesna okruženja. U svo- me izlaganju usredotočuje se na određene teme, od značaja ćirilometodske tradicije nakon ulaska Slavena u kršćansku kulturnu uljudbu u 9. stoljeću, zatim odnosa između latinskoga i grčkoga kršćanstva, preko protuslovlja oko uporabe slavenskoga jezika u Velikoj Moravskoj do uporabe slaven- skoga jezika kao sakralnoga i apostolatskoga medija u Prvom bugarskom carstvu nasuprot grčkomu jeziku. Upravo je potonje utjecalo na stvaranje kulturnoga okruženja *Slaviae orthodoxae*. Govoreći o kasnijem povijesnom razdoblju, od 14. do 17. stoljeća, autor se osvrće na problematiku slavenske ortografije koja je imala svrhu u obrani slavenske *ortodoksije* (pravoslav- lja), te na jezične rasprave u rutenskim zemljama u vremenu reformacije i protureformacije. U zaključku autor prikazuje okolnosti koje su utjecale na opstojnost *Slaviae orthodoxae*.

Slavia BARLIEVA u članku *La cristianizzazione dei Moravi secondo le prediche barocche di Klosterneuburg* prvi put znanstvenoj javnosti prikazuje barokne svetačke propovijedi iz homiletskoga korpusa samosta- na Klosterneuburg kod Beča koje su pisane na njemačkom jeziku između 1652. i 1779. godine. Kao posebnost Barlieva donosi propovijedi o svetom Ćirilu i Metodu. Na temelju približno 70 baroknih propovijedi, koje su u ta- dašnjoj liturgijskoj tradiciji imale značaj svećanih prigodnih izlaganja koja su se održavala nakon misnoga slavlja, Barlieva prikazuje tradiciju koju su održavali Moravljani nastanjeni u Beču te su blagdan sv. Ćirila i Metoda slavili na nedjelju po Uskrsu u dvorskoj kapeli sv. Mihaela. Propovijedi su sačuvane uvezane u dva sveska koji se nalaze u spomenutom austrijskom samostanu. Svoje istraživanje autorica temelji na prikazima o slavljinama koja su medijski popraćena u bečkom dnevniku *Wienerisches Diarium*, pri čemu naglasak stavlja na tematiku propovijedi te na datum slavlja svetih Ćirila i Metoda, koje nije bilo 9. ožujka, kako bi trebalo biti prema kalendaru, nego na nedjelju po Uskrsu. Ta je nedjelja u liturgijskoj tradiciji zvana »Dominica Misericordia«, prema ulaznoj antifoni »Misericordia Domini plena est terra«. U prilogu autorica donosi transkripciju najstarije propovijedi, datira- ne 1708. godine.

Roland MARTI radom *Slavia Cyrillo-Methodiana* razrađuje tematiku dihotomije *Slavia orthodoxa* i *Slavia romana*, napominjući da takvo razli-

kovanje zanemaruje razdoblje jedinstva. Često je, gledano dijakronijski, ono opterećeno crkvenim tradicijama i crkvenim raskolom u 11. stoljeću, te kulturnim, duhovnim i političkim konotacijama. Marti razdoblje kulturnoga i crkvenoga jedinstva naziva *Slavia Cyrillo-Methodiana*, te ju označuje kompromisom bizantske i rimske kulture i duhovnosti te grčkoga i latinskoga jezika koji je utjecao na stvaranje slavenske liturgijske književnosti. Navedeno razdoblje obilježava crkvenoslavenski jezik i glagoljsko pismo, pismena kultura koja je bila otvorena latinskoj i grčkoj pisanoj tradiciji i baštini, te fleksibilnost i pragmatičnost u odnosima prema promjeni povijesnih uvjeta postojanja. Upravo je ovakva značajka utjecala na kulturni život i raznolikost slavenskoga prostora, a svoje je trajanje najviše zadržala u hrvatskom glagoljstvu, ponešto na prostoru *Slaviae orthodoxae*, a marginalno na području *Slaviae romanae* – navodi Marti.

Drugu sekciju članaka, pod tematskom cjelinom naslovljenom »La questione dell'alfabeto presso gli Slavi«, otvara studija Krassimira STANČEVA *La Questione dell'Alfabeto e la questione dell'identità etno-linguistica, confessionale e politico-culturale nel mondo Slavo. Lineamenti per un progetto di ricerca*. U njoj se autor poziva na radove Riccarda Picchia, čija su djela o pitanju slavenskih alfabeti objavljena 1972. i 1984. godine u tri sveska (*Questione della lingua presso gli Slavi, Aspects of Slavic Language Question*). Autor na temelju Picchiova rada i na temelju rasprava koje je s njim vodio postavlja pitanje nastanka i uporabe slavenskih pisama u njihovu odnosu prema vjeroispovijesti i političko-kulturnim situacijama, te pitanje etno-lingvističkoga identiteta slavenskih jezika. Počevši od polemika u 9. i 10. stoljeću oko podrijetla slavenske pismenosti koja je Slavene uvela u kršćanski kulturni krug, preko optužaba da je slavensko pismo heretično, podrijetlom arijansko, do rasprava oko češke ortografije i češke inačice latiničnoga pisma koja se povezuje s husitima, autor nastavlja do 17. stoljeća kada rimska *Congregatio de propaganda fide* gaji različite stavove prema slavenskim pismima i jeziku te kada konačno odbacuje ćirilicu kao nešto pravoslavno, tj. nekatoličko. Slični su stavovi postojali i na području pravoslavnoga slavenskoga svijeta, gdje se latinica smatrala katoličkim pismom, te je bila zabranjena, a prema tome se ortografija počela poistovjećivati s ortodoksijom, tj. pismo je utjecalo na konfesionalne različitosti koje su u temelju bile kulturno-političke. Stančev posebno upućuje ne činjenicu da je

nacionalno prisvajanje slavenskoga pisma utjecalo i na formiranje nacionalnih identiteta Slavena od 19. stoljeća do današnjice. Ovakav pristup istraživanju otvara nove perspektive za etno-lingvistiku, posebno za istraživanja razdoblja *panslavenskoga* identiteta u počecima slavenske pismenosti, za nacionalna istraživanja u modernim vremenima te za konfesionalna i političko-kulturna istraživanja.

Vassja VELINOVA u paleografskoj studiji pod naslovom *Кирилловский алфавит и греческое письмо: графические и идеологические модели взаимодействия (X–XV вв.)* donosi nekoliko preliminarnih zaključaka o ćirilskom i glagoljskom pismu te o njihovu odnosu prema grčkomu pismu i njegovim uncijalnim i minuskulnim varijantama. Autorica se posebno bavi postupkom postupna usavršavanja ćirilskoga pisma krajem 9. i početkom 10. stoljeća te potvrdom toga pisma kao drugoga slavenskog pismovnog sustava, nudeći neka razmatranja o razlozima zašto je glagoljicu zamijenila ćirilica. U zaključcima autorica navodi kako su se do kraja Prvoga bugarskog carstva u Ohridu i u Preslavu istovremeno upotrebljavala oba pisma, a da je više čimbenika utjecalo na to da ćirilica zamijeni glagoljicu. Ćirilica je smatrana poznatim pismovnim sustavom, grafički slična grčkoj uncijali koja se rabila na području Bugarske prije ćirilometodske misije, a ulogu su igrali i politički čimbenici jer je ćirilica predstavljena kao inačica pisma koja je bliža svečanim grčkim sakralnim rukopisima, što je imalo i temeljnu strukturnu ulogu u kulturnim okolnostima. Autorica studiju temelji na nekoliko tipičnih primjera razvoja drugoga slavenskoga pisma koji su – čuvajući uncijalni karakter – obogaćivani elementima koji su ga činili sličnijim grčkomu pismu, čak i s minuskulnim odlikama.

Barbara LOMAGISTRO autorica je historiografskoga rada s temom *Scrittura, tradizione, identità nei Balcani occidentali*, u kojemu pod pojmom »zapadnoga Balkana« podrazumijeva hrvatske prostore i prostore Bosne i Hercegovine. Na temelju dokumenata autorica istražuje procese koji su doveli do širenja glagoljice i mehanizme uspostave nacionalnih identiteta koji su sudjelovali u ustrojstvu i prihvaćanju grafije. Kompleksnu historiografsku problematiku autorica obrađuje na temelju oblikovanja geografskih i društvenih jedinica od antičkih vremena do ranoga srednjeg vijeka, tj. od stvaranja dijeceza na području Ilirika i Dalmacije do dolaska Slavena koji se pokrštaivanjem uvode u postojeće crkvene i društvene sustave te stvaraju et-

ničke denominacije. Članak temeljito prati razvoj povijesnih stadija državne organizacije pod upravom slavenskih vladara u svrhu rasprave o historio-ografskim mitovima koji su pridonijeli – kako autorica tvrdi – recentnim geopolitičkim strukturama u razvoju isključivosti kulturne i kultne prakse. Navodi da su južni Slaveni koje naziva balkanskima (ime koje autorica pridaje Hrvatima) a koji su se smjestili unutar postojećih crkvenih organizacija doprinijeli da se takva organizacija poremeti. Kao primjer navodi stvaranje naslova *episcopus Chroatorum* i stvaranje ninske biskupije, čemu autorica pridaje naslov misionarskoga biskupa i zaštitnika glagoljskoga pisma i slavenske liturgije. U kasnijem razdoblju, od 13. stoljeća, autorica se osvrće na pojmove *gens* i jezik, zatim na njihovo poistovjećivanje na temelju biblijske i kršćanske tradicije, kao i na uporabu imena sv. Jeronima kao autora glagoljskoga pisma u svrhu opravdanja slavenske liturgije 1248. i 1252. godine. Uz glagoljicu razvija se i ćirilsko pismo, koje naziva ćirilski brzopis, raširen u inačicama u Bosni, Poljicima i Dubrovniku (riječ je naravno o zapadnoj, odnosno hrvatskoj ćirilici). Na temelju dostupnih historiografskih dokumenata, autorica se u radu osvrće na pitanje može li pisarska djelatnost utjecati na stvaranje i biti nositelj konfesionalne ili društvene određenosti. Tako povezuje *ethnos*, religiju i pismenost. Napominje da u vjerski kompaktnoj zajednici, kakva je prema autorici bio zapadni Balkan, liturgijsko pismo i liturgijski jezik postaju etnička odrednica, te se stoga glagoljica i sakralizira spomenom autorstva sv. Jeronima.

Rumunjsku ćirilsku tradiciju, prisutnu u rumunjskim zemljama od 11. stoljeća, prikazuje Nicolae EDROIU člankom pod naslovom *La questione alfabetica nelle terre romene dal XVII al XIX secolo*. Pisanu tradiciju Rumunja autor naziva »romanskim otokom u slavenskom moru«, te prikazuje korištenje ćirilskoga pisma i crkvenoslavenskoga jezika te ćirilskoga pisma i rumunjskoga jezika u razdoblju od 17. do 19. stoljeća. Prvi tekstovi na rumunjskom jeziku i ćirilskom pismu pojavljuju se u 15. stoljeću, u djelu *Skazanje o pismeneh srpskoga gramatičara* i pisca Konstantina Konstenečkoga oko 1420. godine, te u diplomatskim i povijesnim izvorima istoga vremena. Prve tiskane knjige pojavljuju se početkom 16. stoljeća, i to na crkvenoslavenskom jeziku, koji je utjecao na razvoj rumunjske pismene kulture. Kao primjer autor navodi da je u Sibiuu 1544. godine tiskan rumunjski katekizam, a 1546. tiskan je evanđelistar na crkvenoslaven-

skom te 1554. na crkvenoslavenskom i rumunjskom jeziku. Godine 1668. u Bukureštu je tiskana Biblija na rumunjskom jeziku i na ćirilici, te autor zaključuje da su crkvene, liturgijske knjige bile posljednja utvrda slavenske kulture u rumunjskim zemljama. Početkom modernoga doba u rumunjskim se zemljama ćirilsko pismo prilagođava kako bi se lakše izrazile potrebe rumunjskoga jezika. Od 17. do 19. stoljeća ćirilica je bila u uporabi u raznim rukopisima, službenim kancelarijskim dokumentima te tiskovinama pravoslavne crkve, a od 19. stoljeća ćirilicu potiskuje prijelaz na latinično pismo, dovršen na koncu Prvoga svjetskog rata 1918. godine.

Aleksander NAUMOW člankom *Gli alfabeti slavi nelle polemiche ottocentesche (appunti)* donosi nekoliko primjera koji pokazuju kako je lik svetih Ćirila i Metoda korišten u raspravama 19. stoljeća. Autor donosi šest rasprava iz 19. stoljeća koje su obilježile margine slavističkih krugova i ostale do danas gotovo nepoznate. Prva je razmjena mišljenja Dimitrija Tirola iz Srbije i Vasilija Aprilova iz Bugarske u kontekstu ruskoga prisvajanja ćirilskoga pisma. Nadalje se autor osvrće i na rasprave hrvatskih klerika o mjestu rođenja sv. Jeronima, koji je od 13. stoljeća smatran tvorcem glagoljice, te o pisanom svjedočanstvu Adama Mickiewicza o toj temi. U radu se iznosi i dvojba hrvatskoga filologa Ignjata Alojza Brlića oko toga kojim bi pismom trebao biti pisan srpsko-hrvatski jezik. U odnosima 19. stoljeća prema ekumenskim pitanjima Naumow obrađuje stajalište svećenika Piotra Semeneka kako je sveti Konstantin Ćiril izumio glagoljsko pismo, a da je ćirilica pismo istočnih shizmatika. U istom je tematskom okruženju i obrazloženje Ivana Platonova, autora rasprave protiv enciklike pape Lava XIII *Grande munus* o antipravoslavnoj funkciji glagoljice kao rimskoj manipulaciji Crkvom. Ovim raspravama iz 19. stoljeća Naumow pridružuje ideje Antona Budilovicha o zapadnoj genezi glagoljice i krimskom podrijetlu ćirilice.

U trećoj sekciji izlaganja, naslovljenoj »Miscellanea Slavica«, rad je Simonete PELUSI. Autorica u članku naslovljenom *Dal libro a stampa al manoscritto: i frammenti slavi della Biblioteca Nazionale Marciana di Venezia* prvi put donosi cjelovit katalog 18 slavenskih rukopisnih fragmenata i 4 crteža koji se čuvaju u Nacionalnoj biblioteci Marciana u Veneciji, a koji su pronađeni u pet ćirilskih knjiga tiskanih u 16. stoljeću. Autorica kataloški obrađuje fragmente i datira ih u razdoblje od 16. do 18. stoljeća. Navodi

kako fragmenti otkrivaju tipološki sadržaj tiskovine u kojoj su pronađeni te reproduciraju stranice koje nedostaju. Sadržajno je riječ o liturgijskim i ne-liturgijskim tekstovima. Među potonjima nalazi i ezoterične zapise, točnije dva teksta o oslobođenju opsjednutih duša te o razotkrivanju kradljivaca, koji obogaćuju korpus slavenskih ezoteričnih tekstova, tj. narodne pobožnosti i mitskih vjerovanja.

Ćirilometodska tematika, kako pokazuje i ovaj zbornik radova, ostalo je nepresušno vrelo ne samo slavističkih, nego i jezičnih, književnih, povijesnih, paleografskih kao i medievističkih istraživanja općenito. Vjerujem kako će navedeni opisani radovi biti poticaj kako u daljnjem rasvjetljavanju nerazjašnjenih povijesnih, liturgijskih i književnih pitanja, tako i u primjeni novih znanstvenih pristupa u proučavanju tisućljetne ćirilometodske tradicije.

KRISTIJAN KU HAR

Splitska hagiografska baština: povijest, legenda, tekst. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Splitu od 26. do 27. rujna 2011., ur. Joško BELAMARIĆ, Bratislav LUČIN, Marko TROGRLIĆ, Josip VRANDEČIĆ. Književni krug Split, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, Split 2014., 534 str.

Međunarodni znanstveni skup *Splitska hagiografska baština: povijest, legenda, tekst* održan je u rujnu 2011. godine u organizaciji splitskoga Književnog kruga i Odsjeka za povijest Filozofskoga fakulteta u Splitu, u sklopu programa međunarodne manifestacije *Knjiga Mediteranea*, a pod pokroviteljstvom Papinskoga odbora za povijesne znanosti te uz podršku Europskoga sveučilišta u Rimu. Zbornik radova, koji je objavljen tri godine nakon održavanja znanstvenog skupa, sadržava ukupno 21 studiju u kojima se obrađuju teme od samih početaka splitske Crkve pa sve do 19. stoljeća. Na početku Zbornika *Splitska hagiografska baština: povijest, legenda, tekst*, koji su uredili Joško BELAMARIĆ, Bratislav LUČIN, Marko TROGRLIĆ i Josip VRANDEČIĆ, dolaze uvodni tekstovi (Proslov, Program skupa) i pozdravni govori Bernarda Ardure, predsjednika Papinskoga odbora za povijesne znanosti; nadbiskupa metropolita splitsko-makarskoga mons.